

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԾՈՎՈՒՑ ՎԱՆՔ Ի ՏՆՈՒՔ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Ծովուց Վանքը, կամ աւելի ընդհանրացած անունով Ծովք Դըղ-
եակը, կը գտնուէր Տլուք գաւառին մէջ,
Անթէպէն գէպի հիւսիս արեւմուտք: Եկե-
ղեցին կառուցուած էր յանուն Ս. Աստուա-
ծածնին:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — ԺԲ. դարու սկիզբը,
թերեւս ԺԱ. դարու վերջերը, Ծով գղեակի
տէրն էր Պաշլաւունի Ապիրատ իշխանը,
Գրիգոր Գ. և Ներսէս Շնորհալի կաթողի-
կոսներու հայրը, որ դաւաճան նետով մը
նահատակուած է 1111 թուին:

Գրիգոր Գ. Պաշլաւունի, որ հայրա-
պետական աթոռ բարձրացած էր 1113 ին,
Քեսունի Կարմիր Վանքին մէջ, և հաղիւ
3 տարի անցուցած էր այնտեղ, տեսնելով
Քեսունի հայկական իշխանութեան ջըն-
ջումը դժբախտ պարագաներու տակ, յար-
մար դատեց հայրապետանոցը Կարմիր
Վանքէն փոխադրել իրենց սեփական Ծով
Դղեակը, ուր կարեւոր շինութիւններ ալ
կատարեց այդ առթիւ:

Այդ թուականէն (1116) սկսեալ՝ քա-
ռորդ դարու շրջանի մը վերաբերմամբ յի-
շատակարաններ յայտնի չեն: ԺԲ. դարու
հինգերորդ տասնամեակը թեւակոխելէ ետք
է որ կը հանդիպինք հետեւեալ պատմական
յիշատակութեանց:

1. — Կիլիկեան Տարեղիբքը(*) ՇՁԹ =
1140 թուին տակ կը գրէ. «Չայսու ժամա-
նակաւ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց տէր
Գրիգորիս կայր ի փաբրազոյն գղեակն Ծովք,
ի սահմանս Տլքոյ, զոր ստացեալ էր սուրբ
հայրապետն զնոց ի բրնձէն Անտիոքայ և
Ժն դեղ շուրջն ի կո (60,000) դահեկան,
և Լկեալ անդ բնակէր հանդերձ եղբարքն
տէր Ներսիսիւ, և աշակերտօքն, և ամե-
նայն կահիւ սրբոյ աթոռոյն, և ամենայն

աղղայնօքն իւրեանց» (Հրատ. Աղբլեան,
Վենետիկ, 1956, էջ 161):

2. — Ծովուց Վանքէն Ստեփանոս կրօ-
նաւորի հրահանգով Կարապետ քահանայ
Ուռհայի մէջ ՇՀԳ = 1144 թուին կ'օրի-
նակէ Աւետարան մը, որուն յիշատակարա-
նին մէջ կը կարդանք. «Գրեցաւ սուրբ և
քրիստոսածիր կոտակ Աւետարանիս ի գա-
ւառիս Միջագետաց յաստուածապահ և ի
բաղձահոգակ քաղաքս Ուռհայ, ձեռամբ
իմոյ նուաստի՝ Կարապետ նուաստ քահա-
նայի ... հրամանաւ Ստեփանոսի սրբազան
և մաքրափայլ կրանաւորի, սպասաւորի
որրոյ նշանին, որ է ի Ծովուց վանսն, մերձ
ի սահմանս ամրոցին, որ կոչի Հոռոմ-
կայ. ...» (Յովսէփեան, Յիշատակարանք
Ջեռագրաց, 1951, էջ 356-7):

Վերոյիշեալ Ստեփանոս կրօնաւորը իր
կարգին յիշատակարանով մը կը յայտնէ
թէ անած և ուսած է Ծովուց վանքին մէջ,
ապահովարար գտնուելով Գրիգոր Պաշլա-
ւունի կաթողիկոսի աշակերտներուն շար-
քին. «Եւ Ստեփանոս նուաստս յորդիս
Եկեղեցւոյ ... որ ոչ միայն եմ կրանա-
ւոր, այլ և յետին քահանայ՝ անեալ և
վարժեալ գպրութեամբ և ուսմամբ ի նմին
վանս, որ նշանակեալս է աստ, ստացայ
գԱւետարանս զայս ի յիշատակ հոգւոյ
իմոյ. ...» (Նոյն, էջ 357):

3. — Բայց Գրիգոր Պաշլաւունի երկար
ատեն հանդիստ պիտի չկրնար ընել Ծովուց
Վանքին մէջ, մասնով ՔԻ թուին ՇՂԹ =
1150 դարձեալ Լկն սուլտանն յիկոնիոյ Մա-
սուտն, և էառ գՊհէսանի զոր առանց պա-
տերազմի Լաուսն ի նա: Նոյնպէս էառ և
գՔեսուն, գՌապան և գՓարզման. և անտի
Լկն ի Թլպաշար, և պատեաց զնա պատ-
նիչօք, և ոչինչ կարաց առնել, քանզի որդի
կոմսին անդ էր և ունէր արս պատերազ-
մոդս. և ապա զերկիրն կոտորեաց և աւա-
րաւ զնաց: Չայս տեսեալ սուրբ հայրա-
պետն Հայոց տէր Գրիգորիս, զի այնքան
տկարացաւ զօրութիւն քրիստոնէից, և ինք-
եանք ոչ ունէին ամրոց ապաստանի, և ի
Ծովք բերդն իւրեանց երկնչին զաղարել.
ապա խորհեցան զնալ յարեւելս առ թա-
ղաւորն Վրաց, զի Անի ի ձեռս նորա էր,
թերեւս անդ գտանիցեն անդորրութիւն և
տեղի ապաստանի անկասկած ի թշնամեաց:

(*) Այս Տարեղիբքը հրատարակչին կողմէ ըն-
ծայուած է Սմբատ Սպարապետին. բայց ճիշդ չէ
այդ, ինչպէս ցոյց տուած ենք այլուր (Սիւն, 1960,
էջ 304-5):

և և թողեալ զեղբայրն իւր զտէր Ներսէս անդ, մինչև ինքն զնասցէ և զարձցի, և ապա ամենայն տոհմաբնիկ և ընչիւք զնասցեն: Իսկ ի զնալն տէր Գրիգորի՝ պատահեաց զի զնաց ի Թլղաշար, և տիկինն ձօսլընին անդ էր, և հարցանէր ընդ սուրբ հայրապետն զպատճառս զնալոյ նորա յարեւելս. և նա պատմեաց նմա. և տիկինն այն արգել զնա ի ճանապարհէն՝ տալով նմա զանմատչելի բերդն Հոռոմկլայն ի բնակութիւն. ընդ որում յոյժ ուրախացաւ սուրբ հայրապետն, և զարձեալ եկն առ եղբայրն իւր տէր Ներսէս ի Ծովքն, և պատմեաց նմա զպատճառս զառնալոյն, և զխոստումն տիկնոջն ձօսլընին վասն Հոռոմկլայն՝ զի տացէ աթոռ հայրապետացն Հայոց: Իբրեւ լուաւ տէր Ներսէս և այլքն առ հասարակ ուրախացան յոյժ, զի մեծ էր երկիւղ առ նոսա յահէ անօրինացն. և ապա առեալ զամենայն ինչս իւրեանց և զազդ, զնացին ի Հոռոմկլայն և ամրացան յահէ անօրինացն. և զկնի ժամանակաց ետուն ձօսլընին ժեռ (15,000) զահեկան ի զինն Հոռոմկլայնն» (Կիլ. Տարեգիրք, էջ 167-9):

4. — Վերոգրեալ պատմական տեղեկութիւնները Ծնորհալին ալ կը հաստատէ իր մէկ յիշատակարանին մէջ, զրելով.

«Ի հինգ հարիւր թուականի,
Ինընտասին [ին]նոյն^(*) միակի [= 599]
չարագրեցաւ բանքս տաղի, [= 1150]
եղանակս երաժշտի,
ի դառնադոյն ժամանակի,
չար և զրժնեայ և անբարի,
որում Մատուտն յիկոնցի,
մէլիք սուլտան հազարացի...
տուեալ զքաղաքն Գերմանի...
Իսկ ի միւսում հասեալ տարի,
կրկին և հաս յայնմ աշխարհի,
էառ զամուրն Պէշանի,
տալով վատացն առանց մարտի.
և ըզբէսոն քաղաք բարի,
և զրժապան կարգ ըստ կարգի,
ի Թլղաշար հասեալ լինի...»

(*) Տպուած է «Ինընտասին նոյն միակի», մենք կատարեցինք վերոգրեալ սրբագրութիւնը, համեմատելով յիշատակութեան պատմական զեղբերու տալիս իրիկեան Տարեգրքին և Քեսուցի Գրիգոր երէցի ժամանակագրութեան մէջ (Տեա Մ. Ուսահայեցի, Երուսաղէմ, էջ 504-5):

մեք ի դղեկէն որ Ծով կոչի,
որ սեփական մեր էր տեղի...
անցեալք ի յայս կոյս Տօրոսի,
բնակեալ հանդէպ ամրականի,
որ այլասեռ Քար^(*) անուանի...
առ բարեպաշտ մեծ իշխանի,
որոյ Թորոս վերածայնի,
որդի յաղթողն Լեւոնի,
և Կոստանդեայ և Ռուբենի,
տաղս երդեցաք քաղցրածայնի(ւ),
զաշնակելով յիմաստ բանի,
Վերափոխման Աստուածածնի
և կենսատու սրբոյ Խաչի...
Ներսէս եղբայր հայրապետի
Հայոց Մեծաց Գրիգորիսի...
նրաւոր ի Կլայն Հոռոմականի...» (Տաշեան Յուցակ, էջ 513-4):

5. — Յաջորդ տարին, 1151ին, Աւետարան մը կը գրուի Ծով ամրոցին մէջ, ըստ հետեւեալ յիշատակարանին. «Յամի վեցհարիւրերորդի արամեանս տոմարի, ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորիսի՝ Հայոց հեղինակի և եղբար նորա՝ Ներսիսի, և ի բռնակալութեան Միջերկրեայ Մելիք Մատուտին՝ յիսմայել և յիկոնիոն քաղաքէ, զրեցաւ Աւետարանս այս յընտիր և ի ստոյգ աւրինակէ՝ յամրոցիս որ կոչի Ծով, ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնիս և սրբոյ Նշանիս...» (Յիշտ. Ձեռագրաց, էջ 361):

6. — Տասնեակ մը տարիներ կ'անցնին և ապա Քեսուցի Գրիգորի մօտ կը հանդիպինք հետեւեալ յիշատակութեան Ծովք բերդի մասին. «Յայսմ ամի տէրն Անտիօքուն, որ և բրինձ կոչի և անուն նորա սիր Ռընադտ, եկն յաւուրս աշնանային և յանհոգս եղեալ իշանէր ի Տլըոյ^(**) երկիրն, և ի բերդն կաթողիկոսի որ կոչի Ծով, ասպատակս սփռէր ի չուրջակայ երկիրն, աւար առնելով և զերելով զթուրքմանն զոր

(*) Ծնորհալին Այլասեռ Քար բառերով Հոռոմկլայնն չ'ակնարկէր, ինչպէս կը կարծեն ոմանք, այլ Տաշիկ Քարին, ուր Թորոս իշխան հետագային ալ ապրատան կը գտնէ բոտ վկայութեան Կիլ. Տարեգրքին. «Եւ Թորոս, որդին Լեւոնի, երկուցեալ ի նմանէ, ամրացուցանէր զինն իւր և զորդիս և զգանձ ի Տաշիկ-Քարն, և ինքն զօրօք իւրով շրջէր ի զժուար և մայառուտ վայրս և ի խորածորս Տաւրոսի» (էջ 177-8):

(**) Տպուած է «յիւլէքայս», ուղղելի է՝ ի Տլըոյ:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Ծր. 3 Հոկտ.— Տոմ Խաչի: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վերնա-մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր:

● Կիր. 4 Հոկտ.— Բարեկենդան վարագայ Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Երուսթեան, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վաչէ Արդ. Իգնատիոսեան:

● Ուր. 9 Հոկտ.— Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս:

● Ծր. 10 Հոկտ.— Ս. Գէորգայ զօրավարին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ, բառ սովորութեան, Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սամուէլ Արդ. Աղոյեան: Քարոզեց Հոգշ. Տ. Ներսէճ Վրդ. Բապուճեան, բնարան ունենալով «Ո՛վ սուրբ Գէորգ, պարծանք ազգի մարդկան», խօսելով օրուան տօնելի սուրբին կենջերն ու խիզախ դործունէութեան մասին և յայտնելով թէ նահատակութիւնը դերացանց ու բարձրագոյն դադաթն է զո-հողութեան: Քարոզէն ետք, արարողութեանց հանդիսապետ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. խօսեցաւ տարին անդամ մը Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցիին մէջ Պատարազ մատուցանելու մեր իրաւունքին մասին, յայտնելով թէ աստիկա վերջանաց զեղեցիկ մէկ սովորութիւնն է ստաջին դարերու Քրիստոնէական միացեալ եկեղեցիին: Ս. Պատարազէն ետք, Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ Ղպտոց նոյն վանքի Հոգշ. Տեաչէն:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Սուրէն Արքեպս. Քէմհանեանի զխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշախօսքով մուտք գործեց Ս. Երուսթեան Տաճար, ուր պաշտուեցան երկկոյնան ճամբարութիւնն ու վարագայ Խաչի նախատեսակը՝ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Մամուր:

● Կիր. 11 Հոկտ.— Տոմ վարագայ Ս. Խաչին: Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Լուսաւորիչ: Ապա Գերշ. Տ. Սուրէն Արքեպս. մատոյց օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարազը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ:

● Ծր. 17 Հոկտ.— Ս. 72 աշակերտացն Քրիստոսի: Ըստ սովորութեան, Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին դաւիթը՝ Ս. Գէորգայ սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Տաթև Արդ. Ղարիպեան:

● Կիր. 18 Հոկտ.— Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ներսէճ Վրդ. Բապուճեան:

● Ուր. 23 Հոկտ.— Թարգմանչաց նախատեսակին ի Ս. Եակոբ նախադասեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս:

● Ծր. 24 Հոկտ.— Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց (Տոմ ազգային և եկեղեցական): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարազը մատոյց Արթ. Տ. Կարապետ Քչնյ. Անդրէասեան: Քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս., բնարան ունենալով «Յիշեցէք զառաջնորդ մեր...»: Համառօտաւ խօսելէ ետք օրուան տօնելի սուրբերուն մասին, Նորին Գերազատուութիւնը անդրադարձաւ թէ այսօր տօնն է անուան Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր. Բառ թէ Սրբազան Պատրիարքը բարձրամանութիւն մը մտանդամ է Թարգմանիչ վարդապետներուն իւրա-

դտանէր ի սահմանն՝ ունելով ընդ իւր մարդս հազար ընդ ձիաւոր, ընդ ծուլուկ, ընդ խարուանդա, ընդ հետեակ...» (Մ. Ուռհայեցի, Երուսաղէմ, էջ 544):

7.— Նոյնը կը հաստատէ Կիլիկիան Տա-րեղիւրքը. «Ի սոյն ամի (ՈԺ = 1161) տէրն Անտիոքայ Ըռնաղտ Բրինձն, առեալ ռ (= 1000) այր ձիաւոր և հետեակ և դայր նոքօք ի գաւառն Տլքոյ ի կաթողիկոսեանց բերդն ի Ծովքն, և ասպատակաւորս սփռէր շուրջ զգաւառօքն, զերել և աւար առնուլ զխորանարնակ Թուրքմանն» (էջ 185):

8.— Ծովք զղեակը կը յիշուի դարձեալ Գրիգոր Տղայի կաթողիկոսութեան շրջանին (1173-1193), այս անգամ Սամուէլ Անեցիի ժամանակադրութեան մէջ. «Այս տէր Գրիգորիս արկանէ հիմն ի Կլայն, և շինէ հոյա-

կապ եկեղեցի ի նմանութիւն արեւելից տաճարացն. պատրաստեալ ի նմա զգիրս երկուց սուրբ լուսաւորչացն զհօրեղարաց իւրոց, տէր Գրիգորիսի և Ներսիսի: Հանէ և ի Ծովուցն զնշխարս մեծին Գրիգորիսի զքեռոյն Ապիրատայ հաւուն իւրոյ զտէր Վահրամայ և զնէ ընդ երկուց լուսաւորչացն» (Մ. Անեցի, Վաղարշապատ, 1893, էջ 139):

Վերոյրեալ յիշատակարաններու համաձայն ուրեմն Տլքօք գաւառի Ծովուց Վանքը կամ Դղեակը՝ Հայոց հայրապետութեան աթոռը կը հանդիսանայ մինչև ԺԲ. դարու կէսը, 1150, երբ կը փոխադրուի Հոռմկլայ, աւելի ամուր վայր մը, ուր կը մնայ մինչև յաջորդ դարուն վերջերը:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ